

**ІНФОРМАЦІЯ ПРО СЕЛЯН ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У КАРНИХ  
ПОЛІТИЧНИХ СПРАВАХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.**

**Постановка проблеми.** Велика галузь вітчизняної історичної науки, окреслена умовним визначенням „аграрна історія” має давні традиції і є однією з найбагатших на досягнення та опрацювання. У російській дореволюційній історичній школі завжди уважно ставилися до пошуку закономірностей економічного та соціального життя селянської верстви, яка забезпечувала розвиток велетенської аграрної держави. За радянського періоду у цьому напрямку багато зроблено щодо дослідження економічних відносин, суспільних метаморфоз та виявів селянського невдоволення й протестів. І в наш час продовжуються розробки тем, пов’язаних з українським селом, частково продовжуючи інерцію попередніх років, частково ґрунтуючись на значенні цих досліджень для традиційно аграрної української нації.

**Аналіз останніх досліджень.** Виходячи з переліченого кола проблем окреслилася і співвідносна джерельна база, на яку опиралися й опираються вчені у своїй праці. Переважно йдеться про масові джерела, придатні до статистичної обробки, які дозволяють прослідкувати глобальні метаморфози у загальнодержавних масштабах, або, принаймі, на рівні регіону. Наприклад, опрацювання узагальнюючих документів адміністративного обліку населення – „перечневих” відомостей та генеральних табелів ревізійних переписів, дозволили В.Кабузану [1], А.Перковському [2] уточнити чисельність різних видів селянського населення, з’ясувати окремі демографічні питання [3, 161-163]. Багаторічна кропітка робота Є.Сташевського над господарськими інвентарями казенних і приватних маєтків Правобережжя призвела до появи фундаментальної праці з економіки сільського господарства ХVІІІ – ХІХ ст. [4]. У тій чи іншій формі автори різних досліджень використовували викупні документи аграрної реформи, масові збірки документів про придушення селянських виступів, матеріали адміністративного обліку тощо [5].

Однак сьогодення ставить перед істориками нові завдання, предметом наукових розвідок все частіше стають не маси, а конкретні особи. Активно

розвиваються дослідження на рівні мікрорегіонів – в першу чергу краєзнавчого характеру. Сучасне суспільство охоплює інтерес до з'ясування власної генеалогії, пошуку свідчень, хай і найскупіших, щодо своїх предків. Все це вимагає залучення до наукового обігу нових видів письмових джерел, глибшого опрацювання вже відомих. Виходячи з потреб здійснення генеалогічних реконструкцій, ми можемо виділити з наявної джерельної бази чотири основні архівні групи: джерела церковного походження, документацію державно-адміністративного обліку населення, господарсько-фінансову документацію і матеріали судово-поліцейського характеру.

Кожна з них об'єднує джерела не лише за атрибутами походження та формальної подібності. Значно важливішими є відмінності, приховані в інформативному їх наповненні, у змісті відомостей про особу, зконцентрованих у документах певної групи. Зокрема, матеріали судово-поліцейського походження, на відміну від інших їх видів, містять характеристики зовнішніх відзнак осіб, рис характеру, цитують вирази суб'єктів, описують побут їхніх родин тощо. Хоча ці джерела не мають ознак загальності, а є швидше індивідуальними (чи стосуються обмеженого кола осіб), фіксація таких процесуальних норм як опитування свідків, взяття допитів дозволяє отримати інформацію не лише про безпосередніх суб'єктів кримінальної, цивільної чи адміністративної справи.

Сьогодні складність роботи з джерелами судово-поліцейського походження полягає у їхній розпорошеності, відсутності територіального групування (за повітами чи населеними пунктами), „глухих” описах, інколи – великих обсягах фондів. Тут пошук свідчень про конкретних осіб проводити важко, а ймовірність успіху є значно нижчою, ніж при роботі з господарськими інвентарями, метричними книгами, ревізькими та посімейними списками. Зазначимо, що величезна кількість кримінальних справ, припинених за відсутністю складу та ознак злочину, знищувалися ще у судових установах Російської імперії. Наприклад, лише у 4-х повітах губернії за три роки ліквідовано 2558 карних справ, позбавляючи нас можливості довідатися про обставини життя тисяч селян [6].

Разом з тим, серед різноманітних архівних збірок, породжених діяльністю тих чи інших правоохоронних установ Російської імперії, знаходимо і такі, у яких згруповані однотипні справи про правопорушення селян. Обсяги таких

груп інколи доволі масивні.

Зокрема, предметом нашого дослідження є колекції справ про політичні злочини селян Подільської губернії, що відклалися у кількох архівах України і об'єднані під титулами „*О ругани царя...*”, „*О высказывании ... за свержение царя*”, „*О агитации ...*”.

Очевидно, прослідкувати зародження практики покарання за образу правителів неможливо. В російській історіографії її переважно починають від особливого виду державних злочинів відомих під назвою „*Слова и дела Государева*” [7, 35-36]. Широкого розповсюдження отримали за Петра I, коли будь-яка словесна образа монарха або незадоволення його діями були підведені під поняття державного злочину, що карався стратою. Продовжувалася ця практика і по його смерті.

Катерина II невдовзі після воцаріння, указом 1762 р. заборонила вживати вираз „Слово і діло, *"а если кто отныне оное употребит в пьянстве или в драке или избегая побоев и наказания, таковых тотчас наказывать так, как от полиции наказываются озорники и бесчинники"* [9]. Щоправда, обов'язок доносити про політичні злочини ніхто, звичайно, не скасовував.

Практика покарання канчуком за образи членів імператорської родини тривала і значну частину XIX ст. [10]. Установлення про покарання від 1885 р. містило окрему главу „*О преступлениях против Священной Особы Государя Императора и Членов Императорского Дома*”. Найчастіше до селян застосовувалися санкції за образу словом або символічно царя (ст. 246) й членів царствующого дому (ст. 248). Малося на увазі виголошення зухвалих образливих слів або умисне пошкодження чи знищення виставлених у публічному місці зображень. Найсуворіша межа покарання – каторга від 6 до 8 років – зменшувалася до ув'язнення в казематі (якщо підсудний не мав наміру до образи), і до тюремного ув'язнення чи арешту (у випадку „*неразумия*”, „*невежества*” чи у стані сп'яніння); переважно такі діяння каралися у адміністративному порядку [11].

У 1880-90-х роках практика адміністративного розгляду справ про образу монархів набула надзвичайного розповсюдження. Лише Закон 4 червня 1904 р. „*Про деякі зміни у порядку провадження по державним злочинам і застосуванні до них постанов нового Кримінального установлення*” скасував подібний порядок вирішення таких справ [12, 99-100].

Політичний характер таких процесів зумовлював і спеціальну процедуру їх розслідування. Зокрема, вони знаходилися під пильнішим прокурорським контролем, аніж кримінальні [12, 102]. Завдяки цьому ми маємо масиви справ та супровідних документів у фонді прокурора Одеської судової палати, який зберігається у Центральному Державному історичному архіві України у м. Києві (ф. 419) та фондах окружних судів з обласних архівів.

Судові палати були породженням судової реформи 1860-х рр. Округ Одеської судової палати створено в 1869 р. До складу його входили губернії: Бессарабська, Катеринославська (за винятком Бахмутського і Слов'яно-Сербського повітів), Таврійська, Херсонська і Подільська. На території нашої губернії діяли 2 окружних суди – Кам'янець-Подільський і Вінницький.

Кам'янець-Подільський окружний суд функціонував у 1880-1920 рр. Наслідком його діяльності є колекція документів, яка склала найбільший фонд Державного архіву Хмельницької області, що нараховує 144049 справ (ф. 144). Це зібрання розбите на 58 нерівнозначних за обсягом описів. Серед інших є опис, у якому понад 6000 одиниць зберігання, а є і такий, що складається із однієї справи. Справочинство кримінального відділення містить, зокрема, і документи про політичні злочини селян губернії.

Вінницький окружний суд був створений згідно із законом Державної Ради від 11 квітня 1909 р. Компетенція його поширювалася на Балтський, Брацлавський, Вінницький, Гайсинський, Летичівський, Літинський та Ольгопільський повіти. Документи суду склали 172-й фонд ДАВО, який нараховує 20175 одиниць зберігання. Політичні справи зібрані в описі № 4 (613 од.).

Зупинимося детальніше на змісті документів прокуратури судової палати. Загалом 419-й фонд ЦДІАК України нараховує 10913 одиниць зберігання, розбитих на три описи: перший – політичні справи, другий – кримінальні і третій – канцелярія. Перший опис складається з шести томів. Перший том охоплює період 1869-1890-й роки; 2-й – 1891-1901; 3-й том – 1902-1905; 4-й – 1906; 5-й – 1907-1913; шостий том – 1914-1920-й роки.

Справи з різних губерній зібрані у фонді окремими групами за роками. Причорноморські губернії, у яких переважали соціально активніші переселенці, згадуються у титулах значно частіше, аніж Поділля. Наприклад, за нашими підрахунками, подільські селяни були фігурантами лише 154 справ з першого

тому першого опису.

Концентрація справ у фонді промовисто демонструє гостроту політичної ситуації загалом у імперії і окремих її частинах зокрема. Селяни пореформеного Поділля починають масово переслідуватися за антиурядові висловлювання з 1880-го року. Загальне загострення ситуації у країні цього періоду поступово доходить і до традиційно інертних посполитих. Цікаво, що аж до подій 1905-06 років непропорційно багато політичних справ з губернії припадали на південні повіти – в першу чергу Балтський. Очевидно, давалася ознака наближеність до неспокоїної Одеси.

Процедура здійснення прокурорського нагляду визначала і зміст документів, які зберігаються у фонді. Чітко окреслений ланцюжок проходження інформації до прокурора Одеської судової палати: йому писав начальник Подільського губернського жандармського управління, якому, в свою чергу *„помощник мой в Брацлавском уезде представил сообщение Пристава 4-го стана Ольгопольского уезда о том, что проживающая близ села Цибулевки в урочище Скальчуков-Горб крестьянка Татьяна Шамраева заявила местному полицейскому уряднику...”*[14]. Інколи до прокурора зверталися прокурори або їхні заступники (*товарищи*) з окружних судів – Кам’янець-Подільського і Вінницького. Подекуди селяни самі доносили відразу приставам [15]. Часом інформація до жандармів потрапляла від повітових справників [16]. У будь якого випадку ми бачимо тут чітку співпрацю адміністративних, поліцейських і жандармських органів.

Суть справи, як правило, проглядається вже у самому поданні, де згадуються обставини правопорушення, населений пункт, дається коротка характеристика особи порушника, інколи вказуються імена свідків, інколи – лише їхня кількість. Часто такі самі свідчення викладаються у рапортах. Нерідко тут же занотовані характеристики правопорушників, надані місцевою владою: *„Из собранных сведений о личности крестьянина Ксенофонта Мельничука оказалось, что он вероисповедания православного, лет от роду 40, женат на дочери местного крестьянина Филиппа Шияна, Агафии 39 лет, имеет детей (перелічуються імена і вік 4-х дітей), умственно не развит, грамоты не знает, ремесла тоже, в политическом отношении за Ксенофонтом Мельником ничего предосудительного не замечалось, пристрастен к пьянству, характера дерзкого”* [17].

У деяких справах ми зустрічаємо „статистичний листок”, у якому містяться відповіді правопорушника на 17 запитань. Правила про укладання кримінальних статистичних записів встановлені у 1871 р. Вони збиралися у формі карток, до котрих заносилися відомості по мірі розгляду справи. Надалі зібрані дані спрямовувалися до статистичного відділення міністерства юстиції, яке обробляло отриманий матеріал і друкувало щорічні узагальнюючі збірники [18, 214].

Виходячи з теми нашого пошуку виділимо найцікавіші пункти „статистичного листка”: 1) ім’я, прізвище та по-батькові; 2) вік на момент здійснення злочину; 3) місце народження; 4) постійне місце проживання; 5) народження (законне чи незаконне); 6) звання („состояние”, „сословие”); 7) „народность и племя” (як правило – *малоросс.*); 8) релігія; 9) сімейний стан (записувалося не лише одруження, але й кількість дітей, інколи – імена родичів та їх вік).

Судові досьє ХХ ст. , як правило, починаються з обвинувального акту, у якому у стислій формі (рідко більше 2-х сторінок) викладається суть справи. Тут зазначається повне ім’я правопорушника, його вік, згадуються свідки. Акти переважно друкувалися на машинці і надсилалися сторонам процесу.

Наступним документом у таких справах є список осіб, що мають викликатися (подлежащих вызову) на судові засідання. У ньому перелічуються обвинувачений і свідки й вказується місце їх проживання. Інколи на цьому ж аркуші окремо дописувався список свідків з боку обвинуваченого.

У багатьох справах зустрічаємо копії посімейних списків про сімейний стан селян. Це виписки зі згаданих реєстрів, у яких відображені певні відомості з життя підозрюваних. Досить часто вони мали вигляд друкованої таблички, до якої від руки заносилися свідчення. Списки містили 11 колонок, серед яких: номери родин за порядком і за ревізькими списками; повні імена чоловіків – членів сімей; вік (за ревізькими списками і метрикою); відмітки про зміну місця проживання; імена та вік жінок.

Нарешті, найповніші свідчення про життя та особу селянина містять протоколи допитів обвинувачених та свідчень (рос. – свидетельских показаний) очевидців. Вони долучені до переважної більшості прокурорських справ. На початку кожного протоколу вказуються повні імена, вік, віровизнання, звання, місце проживання. Звідси ми дізнаємося про відносини всередині родини,

визначаємо сільські „вуличні” прізвиська, з’ясовуємо, хто кому був сусідом, товаришем, отримуємо інформацію про районування села, назви різних його „кутків” тощо. Інколи навіть довідуємося про деякі світоглядні позиції посполитих: так, селянин з Цибулівки Михайло Сорока на докори односельців у крадіжці лісу пана Собанського відповів *„що ліс власність не Собанського а їх (тобто селянських) дідів і прадідів, а оскільки цар одружений з полькою, то й віддав їм усю землю і ліси, і води”*, а далі додав: *”антихрист і антихристам дав право”* [19].

Надзвичайно актуально для України початку ХХІ ст. звучить і уривок з розмови 1911 року між жителями с. Нової Ободівки Ольгопільського повіту Степаном В’юном (який кілька років служив у Петербурзі і приїхав у відпустку на батьківщину) та колишнім солдатом Григорієм Шевченком: *”Во время же разговора Стефан Вьун и стоявшие с ним подняли меня на смех, за то, что я не говорю по-малороссийски, а по-русски. Говорю же я по-русски потому, что был на военной службе в г. Гродно в 101 пехотном полку и научился там говорить по-русски”*. На що В’юн резонно зауважив, що він служить більше, але рідної мови не забуває [20].

Аналіз справ фонду виявляє кілька цікавих закономірностей у політичних справах подільських селян.

Досить часто правопорушення відбувалися під впливом алкоголю. Можливо, обвинувачені пізніше обирали таке пояснення як спосіб захисту: *„оскільки нічого не пам’ятаю, то й вини своєї не визнаю”*. Але уже самі назви справ говорять, що чимало таких дій відбувалося саме у пивних, питних закладах, трактирах, корчмах. Відповідно, годі шукати у таких образах якогось справжнього політичного змісту. Наприклад, Семен Бідюк зі Скибинець Гайсинського повіту 8 травня 1886 року побачивши, як служниця Тростянчицького трактиру (*штофной лавки*) закорковує пляшки з горілкою, сказав: *„О! Что с этими шкаликами вышло, сама печатает. Большое добро сделал покойный Государь, а убили его. Дай Бог чтобы и этого убили!”* [21]. Зрозуміти зв’язок між горілочаними пляшками і особою імператора досить важко, можливо фраза була такою кострубатою ще у момент виголошення, а можливо набула такого вигляду при перекладі на російську мову урядником. Додамо, що свідчення соцького та ще п’яти селян – очевидців події, також долучені до цієї справи.

Як уже зазначалося, одна з форм образи монаршої фамілії полягала у пошкодженні і нищенні їхніх портретів. Тому чимало справ фонду присвячені з'ясуванню обставин саме таких злочинів. Цікаво, що селяни інколи надавали звичайним побутовим суперечкам політичного характеру, сподіваючись таким чином перемогти своїх противників. Наприклад, бійка між рідними братами Прибігами, які не поділили землю і спадок після смерті батька набула особливого звучання, оскільки один із них намагався звинуватити інших двох у нападі на свій дім і ламанні портрету царя [22]. На думку поліцейського урядника у такий спосіб брат сподівався спровадити рідню до Сибіру, а сам залишитися на 15-и десятинах землі.

Царська карна машина була багато років налаштована на одну головну мету – боротьбу з сепаратизмом польської шляхти і важко переорієнтовувалася на нові цілі. Ця інерція прослідковується і у справах зазначеного фонду. Наприклад, попав під переслідування дрібний поміщик сс. Вигнанки і Рациборівки [23] Рациборівський. У 1886 р. він насварив за невичищені жолоби селянина і обізвав його. Останній виявився відставним солдатом і відповів, що *„служив Богові і Государю, але так його не обзивали”*. На що розлючений дідич відповів: *„ти служив такому ж дурню, як і сам”* [24]. Зрозуміло, що селянин скористався нагодою і доповів у поліцію.

Тут виявляється ще один цікавий момент. Досить часто освіта до українських селян приходила не через школи, а завдяки армії, загальному призову до війська. Багато солдатів поверталися на батьківщину навчені грамоті. У цьому випадку ми бачимо, що тим самим каналом до сіл йшла й інформація про свої права. Часте повторення у справах виразів *„Я не дурень (бидло, скотина і т.д.), бо служив Богові і Імператорові”*, свідчить, що, очевидно, бійців навчали таким чином відстоювати свою гідність служилих людей в умовах післякріпосницького села. Не дивно, що непропорційно багато випадків пов'язані саме з висловлюваннями або діями відставних солдатів та унтер-офіцерів [25].

Від початку ХХ ст. все більше з'являється справ, у яких селяни фігурують не як випадкові жертви гіпертрофованої пильності царських „силовиків”, а як свідомі учасники політичної діяльності. Спочатку така поведінка переважно виявлялася у поширенні чуток [26], а далі почала реалізовуватися у розповсюдженні різноманітних „прокламацій” та агітації інших селян до



спротиву [27].

Логічним продовженням стала участь хліборобів у політичних виступах 1905 року і пізніших часів. У цей час змінюється і характер справ. Малоімовірно, щоб подільські гречкосії почали рідше вдаватися до лайки монарха у ХХ ст. Але кількість випадків переслідувань з таким формулюванням у фонді прокурора Одеської судової палати стрімко зменшується. Натомість дійсно політичних злочинів стає все більше. На перший погляд, може скластися враження, що поліція реальніше подивилася на світ і припинила чіплятися до селян за необережні або п'яні висловлювання. Однак звернення до архівного зібрання Вінницького окружного суду перекреслює такі ілюзії. Справи з 172-го фонду ДАВО свідчать, що селян притягували до відповідальності за лайку царя аж до 1917-го року.

У цей час з'являються і нові форми протесту – політичні демонстрації, теракти, захоплення панських земель, підпали. Хоча і тут бачимо подекуди перебільшення реальної загрози для режиму або пошук її там де вона відсутня. Наприклад, первинна інформація про політичну демонстрацію 1906 року в селі Чуків Брацлавського повіту виглядала просто катастрофічно: *”17 октября, в 10-11 часов вечера толпа молодых парней, имевших при себе красный флаг и фонари, ходила по улицам указанного села с криками «долой царя, да здравствует крестьянский союз!»*” [28]. До того ж, за інформацією селянина Тимофія Балацького, вимагала від нього приєднатися, а за сміливу відмову побила його і поломила паркана. Однак, після ретельного розслідування і опитування 14-ти чоловік, виявилось, що молоді люди хоча і читали якусь прокламацію, однак мали при собі не прапори, а *„...красный фонарь на шесте, сделанный из решета обтянутого кумачом...”* [29]. Мабуть, була використана конструкція, з якою на Різдво колядують сільські хлопчачки. Не підтвердилися і інші відомості щодо цієї „демонстрації”.

Провідна роль у розслідуванні політичних справ належала корпусові жандармів. Він був створений у 1826 році як виконавчий орган народженої тоді ж „Власної Й.І.В Канцелярії”. Подільська губернія входила до 2-го відділення 3-го жандармського округу. У 1867 році скасовано округи і створено губернські жандармські управління (ГЖУ). Очолював його начальник, який мав 3-х помічників, кожний з яких відповідав за певну територію. У підпорядкуванні помічників знаходилися жандармські пункти, на чолі з унтер-офіцерами.

Загалом в губернії їх було 32. У 1902 р. були створені розшукові (рос. – розыскные) відділення, які займалися політичним розшуком. У 1903 р. їх перейменували в охоронні, звідки й пішла сумнозвісна назва „охранка”. Щоправда, у нашій губернії останні так і не були створені [30].

Певні справи про політичні злочини подільських селян відклалися і в об'єднаному фонді жандармських установ Подільської губернії (ф. № 301 ЦДІАК України). Вони поділяються на два види: ”Справи за звинуваченням різних осіб у висловлюваннях проти царя” [31] та „Наряди справ про проведення дізнання про осіб, звинувачених у висловлюваннях проти царя” [32]. За своїм змістом ці збірки документів подібні до проаналізованих вище. Новою є форма „відомості (рос. – сведения) про особу, притягнуту до дізнання у якості обвинуваченого за справою ...”. Заповнювалася вона від руки у друкованому формулярі з 29-ти позицій. Крім уже згаданих у статистичному листку, нотувалися: місце прописки (№ 11); родинні зв'язки – батьки, брати, сестри, їх місце проживання і заняття (№ 15); економічний стан батьків (№ 17); місце виховання (№ 18) та інші свідчення.

Збереглися масиви політичних справ і у вже згаданих фондах окружних судів з Вінницького (ф. 172) і Хмельницького (ф. 144) обласних архівів. Окремою течкою до них підшивалися матеріали попереднього слідства, які готувалися судовими слідчими. Зміст їх тотожний уже згаданим збіркам: протоколи допитів, пояснення, копії посімейних списків, розписки у отриманні повісток тощо. До деяких справ додавалися постанови мирових посередників про спрямування досьє на розгляд до мирових суддів.

Крім матеріалів попереднього слідства у цих судових збірках зберігаються протоколи судових засідань і вирoki, у яких повторюється суть справи і зміст основних свідчень, занотовані і в інших документах.

**Висновки.** Завершуючи наш огляд, можемо констатувати, що політичні карні справи пореформених часів є цінним джерелом з історії та генеалогії селянських родин. Вони зберігають усі, притаманні судовим та поліцейським документам властивості, включно з винятковою інформативною різнобарвністю і наповненням. Але, на відміну від більшості карних справ, політичні доносять набагато більше відомостей про світоглядні позиції селян, що робить їх особливо цінним джерелом для вивчення історії селянського побуту, моралі, психології тощо.

Залучення широкого кола свідків також підіймає інформативне значення цих джерел. Маємо приклади, коли допитувалися десятки односельців з метою з'ясувати обставини правопорушення. Відповідно, до справи заносилися й відомості про цих осіб.

Врешті, концентрація цих досьє у кількох фондах архівів України дозволяє говорити про реальність практичної пошукової роботи серед цих документів. Якщо можливість винайдення імені окремого суб'єкта пошуків і є досить малоюмовірною, то отримання інформації про життя, побут і звичаї жителів конкретного подільського села цілком вірогідне.

### Література:

1. Антонович В. Исследование о крестьянах в Юго-Западной России. – К., 1870.; Гуржій І.О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини ХІХ ст. – К., 1954.; Дружинин Н.М. Государственные крестьяне и реформа П.Д. Киселева. Т. 1-2. – М.; Л., 1946-1958.; Теплицький В.П. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні (60-90ті роки ХІХ ст.). – К., 1959; Маркина В.А. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в. – К., 1961; Лазанская Т.И. Государственные крестьяне Украины в период кризиса феодально-крепостной системы. – К., 1989; Зінченко А.Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці ХVІІІ – першій половині ХІХ століття. – К., 1994.
2. Кабузан В. М. Народнонаселение России в XVIII первой половине XIX вв. (по материалам ревизий). – М.: Изд. АН СССР, 1963.
3. Кабузан В., Махнова Г. Численность и удельный вес украинского населения на территории СССР в 1795 - 1959 гг. // История СССР. – 1965. – № 1. – С. 28-37; Кабузан В. Чисельність українського населення на території Росії за ревізіями 1732 і 1763 років // Український історичний журнал. – 1960. – № 6.
4. Перковский А.Л. Народнонаселение Украины в XVIII веке: Дис...канд. іст. наук. – К., 1968.
5. Сташевский Е.Д. История докапиталистической ренты на Правобережной Украине в XVIII – первой половине XIX в. – М., 1968.
6. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. 172. – Оп. 4. – Спр. 157. Опис припинених справ 1910-11-12 рр. з Вінницького, Ольгопільського, Гайсинського і Летичівського повітів.
7. Евреинов Н. История телесных наказаний в России. Репринтне видання. – Харків, 1994.
8. Полное Собрание Законов Российской империи. – СПб., 1830. - № 8926, 1744 р.
9. Семевский М. Слово и дело. – 2 вид. – СПб., 1884.; Есипов Г. Государево дело // Древняя и новая Россия. – 1880, № 4.
10. Свод Законов 1832 г. – СПб., Т. XV. – ст. 217, 218.

11. Відповідно до височайшого повеління від 10 червня 1881 р.
12. Ярмыш А. Наблюдать неотступно...Административно-полицейский аппарат царизма и органы политического сыска в Украине в конце XIX – начале XX веков. – К., 1992.
13. Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. Судебная реформа, судоустройство.
14. Центральний Державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 1578 „За звинуваченням селянина с. Цибулівки Сороки М. в висловлюванні проти царя”. – Арк. 1.
15. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 4512 „Про політичну демонстрацію в с. Чуків, Брацлавського повіту”. – Арк. 1.
16. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 1340 „За звинуваченням селянина Бідюка С.К. (Мартинюка) в висловлюванні за вбивство царя у питному закладі с. Тростянчик Ольгопільського повіту”. – Арк. 2.
17. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 1454 „За звинуваченням селянина Мельничука К.І., що проживає в с. Летківка, Брацлавського повіту у лайці царя”. – Арк. 13 зв.
18. Литвак Б.Г. Крестьянское движение в России в 1775 – 1904 гг. История и методика изучения источников. – М., 1989.
19. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 1578. – Арк. 1.
20. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 6378 „Подання прокурора Вінницького окружного суду про проведення дізнання за звинуваченням унтер-офіцера В'юна С.В. у висловлюванні проти царя”.
21. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 1340. – Арк. 2.
22. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 2312 „За звинуваченням селян с. Луки-Мелешківської Вінницького повіту Никифора і Максима Прибіг у псуванні портрету царя” 1896 р.
23. Населенные места Российской империи в 500 и более жителей по данным первой всеобщей переписи населения 1897 г. – СПб., 1905. – Рациборівка навіть не попала до цієї книги, а у Вигнанці проживало 612 осіб, з них 603 – православних. Очевидно дев'ять іновірців і були члени панської родини - католиками.
24. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 1386 „Про звинувачення поміщика Рациборівського, що проживає у с. Вигнанці Проскурівського повіту, у лайці царя”. – Арк. 30 зв. – 31.
25. Наприклад: ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 2367 „За звинуваченням жителя с. М.Улиги Брацлавського повіту відставного солдата Мельника М.А....” 1896р.; Спр. 2702 „...с. Глибочка Балтського повіту відставного солдата Сандурського З.Н....” 1898 р.
26. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 664 „Справа за звинуваченням міщанина Ланду Ф.Ш. в розповсюдженні серед селян с. Рубаня Брацлавського повіту чуток про повернення панщини” 1881- 82 рр.
27. Очевидно, першою у цьому ряду є спр. 282 „За звинуваченням селянина Корнійчука

К.Х. у висловлюванні серед селян с. Карбівки Гайсинського повіту за знищення царського уряду і зберігання народницького журналу „Вперед” 1874-80 рр.

28. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 4512. – Арк. 1.

29. ЦДІАК України. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 4512. – Арк. 17.

30. ЦДІАК України. – Ф. 301. – Передмова.

31. ЦДІАК України. – Ф. 301. – Оп. 1. – Спр. 188, 1880 р., 42 арк.; Спр. 303, 1897-99 рр., 642 арк.; Спр. 304. 1897-98 рр., 769 арк.; а далі ідуть масиви справ під такими назвами щодо конкретних правопорушників: спр. 346-373, 446-465, 483-493, 524-538, 586-611, 659-710, 814-867, 1057-1096, 1208-1211.

32. ЦДІАК України. – Ф. 301. – Оп. 1. – Спр. 189, 190, 234, 273.

УДК 504:811.161.2

*Марцінко Т.І.,*

старший викладач

кафедри української та

іноземних мов, ВНАУ

## АНТИЕТИКЕТ У СПІЛКУВАННІ ЯК АТРИБУТ СУЧАСНОГО МОВЛЕННЯ

**Постановка проблеми.** Культура спілкування є складовою частиною культури людини в цілому і безпосереднім організатором структури людських стосунків. Стан моральної та психологічної культури спілкування в суспільстві відчутно впливає на рівень економічного й політичного розвитку держави, духовність її громадян, їх національну свідомість. Культура спілкування формується багатьма поколіннями. Суспільство загалом і кожний його член зокрема мають прагнути до того, щоб не лише зберегти, а й примножити духовний спадок попередників.

Зважаючи на те, що культура мовлення в нашій державі є одним із вразливих місць, актуальність згаданої теми є беззаперечною.

Як відомо, кожне суспільство виробляє певні стандартизовані норми соціальної поведінки (у тому числі і мовленнєвої), які визначаються уявленнями про шаблони поведінки у конкретній ситуації.

Якщо *етикет*, як встановлений у суспільстві набір правил регулює нашу зовнішню поведінку відповідно до соціальних вимог, то *мовленнєвий етикет*